

UDK 811.163.42'373.21 (497.5-37 Zadar)

811.163.42'373.21 (497.5-37 Šibenik)

Rad primljen za tisak 08.10.2002.

Čakavska rič, Split, 2002, br. 1-2

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

Recenzenti: Vojmir Vinja, Vladimir Skračić

Petar Šimunović
Zagreb

METAFORIČNOST U TOPONIMIJI ZADARSKO-ŠIBENSKIH OTOKA

Metafora je kratak i pogodan izraz pri imenovanju zemljopisnih objekata. Ona se zasniva na slici kao skladu promatranja i odraza slikovnog sadržaja u jezičnom izrazu. Od mnoštva obilježja zemljopisnog objekta selekcioniraju se u imenu ona najbitnija. Gotovo ni u jednom imenu nije toliko odlika označenog sadržano u označitelju kao u imenskoj metafori.¹

Želim pokazati na našem najrazvedenijem otočju - na Kornatima, na kojima morfološki oblici nude velike mogućnosti perceptivnog imenovanja - ulogu metafore i njezinu proširenost.

GRAĐA

Na tom otočju razmatrali smo 732 toponima. Pretežan broj imena odnosi se na otočiće i školjiće. Ustaljenost iménā gotovo je u razmjeru s veličinom i maritimnim značajkama pojedinih otoka. Ondje je 140 nesonimskih metafora ili 60 posto, zatim metaforičkih imena uvala, kojih je 40 ili 18 posto, onda slijedi skupina imenskih metafora za rtove, kojih je 32 ili 14,5 posto, a za tjesne morske prolaze tek 2,7 posto.²

¹ O problemu metafore s teorijskoga gledišta vidi u knjizi A. Stamać, *Teorija metafore, Liber*, biblioteka Znaci, br. 3, 191 str.

² Usporedi rad B. Jurišić, Iz pomorske toponimike zadarskoga i šibenskog područja. U: *Pomorski zbornik 2*, Zadar, 1964., 985-1011 +2 karte. Ta mi je građa, naknadno popravljena od autora u posebnom otisku, poslužila kao vrelo. Neke podatke uzeo sam iz opšrnoga rada V. Skračića, Toponimija Kornatskog otočja, *Onomastica Jugoslavica 12*, Zagreb, 1987., vidi indekse na str. 177 i dalje, te karte.

To su uglavnom nenaseljeni otoci. Imenovanje toga područja potječe od ljudi: ribara, pomoraca i težaka, koji žive u naseljima na rubu otočja. Narav takva imenovanja traži od iménā da identificiraju i znače, da izraz bude kratak i prikladan i da sabiju u sebe bitna obilježja označenoga. Te osobine posjeduje metafora.

Od navedenih motivacijskih skupina najbrojniji su metaforički nesonimi koji svoj odslik nalaze

(1) u predmetima materijalne kulture, i to:

a) po oblini: *Baćvica, Barīlac, Balūn, Lübac, Babuljāš* “napuhnuti predmet”, “obao kamen”, *Köpa* “stog”, *Grăšnjāk* (:grah), *Mīsi, Hljīb, Pohlība*, te romanski ekvivalenti takvih metafora: *Panītula, Panītulica, Bisāge* s hrvatskim istoznačnicama: *Dvānjka, Dājne, Dājnice*,³

b) plosnatost: *Pijāt, Pijāti* (tal. piatto: lat. *plattus*), *Tajēr* (=“pladanj”), *Tajerīć, Taljurić, Lopāta...*

c) udubljenost: *Kabā(l), Kajīn* (lat. *catinus*), *Korītnica* (“uvala nasuprot otočićima *Korītnjacima*”), *Galīja, Galijōla, Galijōlica, Lončarić* “koji je kao lončić”.

d) izduženost i ušiljenost: *Artīna, Rāt, Pinizēl, Kosīr, Rāžānj, Šīlo, Lopāta, Oštrića, Lōnča*⁴...

e) pokrivalo: *Berētica, Klobūk, Klobučār, Kōtula*.

Zamijetili smo (a) da se iste motivacijske pobude javljaju u hrvatskih i romanskih imena za različite, često prilično udaljene otočice, slične morfološke slike: *Rāt - Pūnta, Bisāga - Dvānjka, Hljīb - Panītula, Kajīn - Kabā(l), Barīlac - Baćvica, Klobūk - Berētica*,

(b) da isto ime dolazi za nekoliko raznih, udaljenih školjića: *Bisāge* x6, *Galīja* i sl. x5, *Panītula* i sl. x3, te

(c) da za isti objekt konkuriraju dvije metafore gotovo slične slike: *Rāžānj* i *Lopāta* za izduženi rtić na Dugom otoku.

(2) Skupina metaforičkih nesonima motiviranih po životinjama čine ove podskupine: (a) morska fauna: *Gīra, Glavōč/Glamōč, Dupinīći*; te *Rīčul* (:lat. *ericius*

³ Imena otočića: *Dvanjke, Dajne* i *Dajnice* imaju, držim, istu motiviranost udvojenoga sastava i izgleda.

⁴ *Lonča* se sreće kao terminologiziran naziv koji dolazi u toponimiji i označuje “duguljaste rtiće s prisliježi na spoju s kopnom”. Odgovara istoznačnom terminu (i toponimu) *maharac* na Mljetu, od grč. μακάριον “nož” (v. P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo*, I, 1950., 214). Slično su motivirane toponimische metafore *Šilo, Ražanj* u ovom otočju.

“jež”), (b) domaće životinje: *Kozinja*, *Krava* i *Vaka*, *Volić*, *Škrovâda* (: tal. *scrova* “svinja”), *Öšlják*, *Tovăr*, *Tovârnjâk*, (c) glodavci: *Pûh*, *Mišjâk*, (d) ptice: *Orlić*, *Sokolić*, *Kalebić*, *Pûnta Pivčenâ*, (e) insekti: *Buhâ/Búha*, *Krpeljîne*, (f) gmizavci: *Zmînjâk*, *Zmîšcina*, *Dragunâra* (:tal. *dragone* “zmaj”).

Ostale su motivacijske skupine manje brojne, a sačinjavaju ih:

(3) Dijelovi ljudskoga tijela, i to za rtove: *Zâglav*, *Zâglavica*, *Zâglavić*, *Pâsjâ glâvâ*, *Pûnta Pînca* (S), odnosno *Pivčena*, *Gřba*... uvale: *Bôk* u mnogim toponomastičkim sintagmama: *Mödrî bôk*, *Bôk o(d) Krûšicë*..., *Nözdra*, školjiće: *Gřbâvac*, *Kâkma* (:lat. *cauca* “tonzura”) *Bâbina guzîca*... i za prolaze: *Ždrêlac* x2, *Ždrûlac*.

(4) Uniformirane figure poslužile su motivom metaforičkoga imena za ove školjiće: *Žâkân⁵* i sl. x5, *Kalafatîć/Kalafatîn* x4, *Mrtvâc*,⁶ te *Opât* za rt.

(5) Bliskost i sličnost ugledom na rodbinski odnos: *Sestrîca vâlâ* i *Sestrîca mälâ*, *Sestrîce*, *Dvî sestrîce*, *Bâbâc*, *Bâba* i *Dîd*.

(6) Oblik, položaj designata uzrokom su motivacijske pobude. Imena motivirana tim obilježjima smatram polumetaforama, jer u svojoj osnovi nemaju konkretnu sliku prenesenog naziva predmeta, ljudskoga tijela, životinje i sl., već se zasnivaju na apstraktnoj, zamišljenoj slici koja je stvorena u neporedbenoj pobudi. Ta su imena motivirana: (a) okruglošću: *Žîrjâ*,⁷ *Školjarîći*, *Krknâta*, *Obručân*, (b) zakriviljenošću obalne linije: *Kûrba vâlâ*, *Kûrba*, *Lükarica*, *Lükovnik*, *Lükovnjâk*, *Lûka*, *Lučîca*, *Trîluka*, *Jâz*, zajažene uvale radi ribolova, *Gâćice* “jaz”, (c) položajem: *Sît*, *Šćîtna*, *Strîžnjâk*, *Krâjčica*, *Prîšnjâk*, *Katîna*, *Katînica*, *Žût*,⁸ (d)

⁵ Toponim *Žakan*, od grč.-lat. *diaconus*, dalmatski je oblik i znači “svečeničkog pripravnika, pomoćnika”. Metaforička imena ove vrste označuju otočiće i rtove ugledom na posjednute figure u njihovu karakterističnom ruhu: *Hratar* (= Fratar), *Opat*, *Biskup*, *Žakan*, *Madona*.

⁶ Ovo ime moglo je biti motivirano izgledom (mrvaca), iako je vjerojatnija pretpostavka da je fitonimskoga porijekla od *mrtva/mrta* (*Myrtus communis*). Postoji predaja da je ime otočiću nastalo po tome što su na njemu otkopane čovječje kosti. S današnjega gledišta u predodžbi je imena sadržana metaforičnost.

⁷ *Žirja*. Uobičajenije je ime u liku Žirje. Izvodi se od grčkog γύποσ “zaokružen”, “zavrnut” (P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo*, I, 151), poput romanskog nesonima *Krknata* (od lat. *circinata* “zaokružen”), ili hrvatskoga nesonima *Obručan* - sva tri imena u ovom otočju.

⁸ Toponim *Žut* izvodi se od lat. particima *junctus* “nadovezan” (v. P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo*, I, 127). Tu etimologiju potvrđuje talijanski oblik *Zonto* u istom značenju. Slične su motiviranosti imena *Katina*, *Katinica* (od lat. *catena* “verige” i odgovaraju hrv. top. *Most.*)

račvalošću: *Rāsohe, Rāsohāč*, (e) zatvorenošću: *Zāklöpica, Okljūč, Čavātul, Čavlīn...*

(7) Ostala obilježja prepoznajemo u ovim polumetaforičkim imenima: *Gōlac, Gübāvac, Gālešnjāk*, po naplavinama su motivirana imena: *Sāpnice, Rašīp, Sāmograd, Samotvōrac*, a po vjetru, struji i zraku: *Opūh(u), Pūhāličina sīka, Perdūša/Prdūša*.

U ova razmatranja nisu uzeta imena (metafore?) koja u osnovi sadržavaju fitonim, jer u njima motivacijske pobude vjerojatno nisu izazvane oblikom (*Krušica, Smökvica*), veličinom (*Fafarīkulac*), zelenilom (*Blištica*) itd., već po samim biljkama koje tamo rastu, pa su se dotični fitonimi metonimijom topominizirali prenoseći se kao toponim na objekt gdje dotične biljke uspijevaju.

ANALIZA

Ova su metaforička imena pučke kreacije. Slike na koje se naslanjaju pripadaju tom krajoliku, svjetonazoru i podneblju, od oruđa, ruha, kruha, do flore i faune: *Barīlac, Klobūk, Hljīb, Gīra, Kosīr, Ošljāk...* Metaforičko ime, kao svako ime naravnim postankom, ostvaruje se u mjesnom govoru. Ukraćenosti jezičnih pojava u imenima upozoravaju na njihovo jezično porijeklo, a neka imena tim odlikama svjedoče i o vremenu topominizacije.

Ovdje rubom slavenskog i romanskog jezičnog prostora nalazimo topomimiske kreacije starijeg, dalmatskog postanja: *Žüt, Žīrjā, Kākam*,⁹ *Kāprije, Rīčul, Katīna, Katīnica*. Toponimi pak *Opāt, Žākān, Gīra*, čije je leksičko značenje prozirno, pripadaju također starijem romanskom sloju, ali su kao toponomastičke metafore kudikamo mlađega postanja, vjerojatno iz vremena kad nastaju mlađa mletačka metaforička imena s još uvijek nepomućenim leksičkim značenjem i metaforičkom slikom: *Balūn, Barīlac, Berētica, Bisāge, Galīja, Kōtula, Panītula, Pijāt, Škānji*,

⁹ Toponim *Kakam* P. Skok (*Slavenstvo i romanstvo*, I, 151) dovodi u vezu s lat. *cycinus* "labudi". Ovdje bih upozorio na ime naselja između Polače i Biograda koji se zove *Kakma* (vjerojatno od *Kakva* - dalm. *cauca* : lat. *caucellus* "čaša"), koji je metaforičkom metonimijom "ograda", "macerija" našao odraz u izgledu kraja. Usp. 1187. god.: *maceria que cauca dicitur* (P. Skok, Postanak hrvatskog Zadra, *Radovi Instituta JAZU*, I, Zagreb, 1954., 50, P. Šimunović, Prvotna simbioza Romana i Hrvata, *Rasprave Zavoda za jezik*, 10-11, 1984./5., 180).

Tajēr, Taljurić, Glamōč¹⁰/Glavōč, Škrovāda, Väka, Kalafatīn, Lōnča, Murtār, Kajīn, Pinizē(l), te ponešto metafora koje leksičkom atrakcijom danas već izazivaju drukčiji sadržaj i drukčiju metaforičku sliku: Čavātul, Čavlīn, Kūrba itd.

Relativno malen postotak mletačkih metaforičkih imena odgovara otprilike postotku mletačkog vokabulara u hrvatskom jeziku. Ta su imena uglavnom zajedno s ostalim imenima sudjelovala u oblikovanju kornatske toponimije, koja je s obzirom na nenaseljenost otoka i golemoga broja školjića, uvala i rtova prilično kasno ustaljena.

Svako rubno naselje, a ovdje se navode imena skupljena u Salima (S), Vrgadi (V) i Murteru (M), ima prostor svojega izrazitijeg utjecaja, u kojem su imena na svoj način usustavljeni. Na prekrižištima tih utjecaja stvara se višeimenost za određene objekte. Tako u Salima greben uz *Vēlī* i *Mālī Rašīp* zovu "Sīka o(d) Rašīpā", a u Vrgadi *Rašipić*, umjesto *Sestrīca vēlā* i *Sestrīca māla* u Salima, govori se *Dvīsestrīce* u Vrgadi i samo *Sestrīce* na Murteru, umjesto imena *Trstenīci* u Vrgadi, na Murteru se kaže *Trēmulić*,¹¹ umjesto oblika *Glavōč* u Salima, govori se *Glamōč* na Murteru, metafora *Rāžānj* u Salima koja se odnosi na rtić toga otoka, zove se *Lopāta* i *Lopātica* u Vrgadi. Umjesto zajedničkog toponima *Öpūh (Opusi)* kako se imenuju otočići na Murteru, u Vrgadi se zovu *Mālī, Vēlikī, Zmorāšnīj Pūh* itd. Iako se ta imena oblikuju unutar svojih mikrosustava, višeimenost o kojoj je riječ ne povećava, nego krnji, snizuje, zamućuje onomastičku obavijest.

Kako je zemljopisnih objekata čija obilježja provociraju metaforičko ime više od prikladnih imenskih metafora, imena se strukturaliziraju na paradigmatskoj osnovi: a) dodavanjem pridjeva kao imenskih sastavnica koji izražavaju a) karakteristike: *visōki, bēli, kameni, rünjavi-rāvni*, b) veličinu: *vēlī/mālī*, c) orijentaciju: *dōnjī/gōrnjī/zmorāšnīj*. Distinkтивnu funkciju imaju pluralni likovi gdje se pluralizacijom naziva stvara proprializaciju imena, označujući ili jedan objekt, ili udvojeni objekt, ili nekoliko lokaliteta: *Babuljāšī, Kükljāri, Bisāge, Dvānjke*. Razlikovnost se postiže i deminucijom: *Katīna : Katīnica, Kabā(l) : Kablīn, Panītula : Panītulica* itd.

¹⁰ *Glamōč*, otočić izduženoga rta. U Salima se zove *Glavoč* kao i na Vrgadi. Prvo nas ime upućuje na naziv ribe, drugo na metaforu od glave. Potvrda koja ne ide dalje od 18. st. zove se *Glavaz*, koja je u vezi s potonjim oblikom imena.

¹¹ Nesonimi *Tremulići* (Murter) motivirani su trima mulima, koji se kao ostaci nekadašnjih gatova vide u podmorju. U Vrgadi te otočiće zovu *Trstenici*, u Salima svakoga od njih posebno: *Trstikovac burnji, Mali Trimulj* i *Veli Trimulj*. Kaljani (na Ugljanu) zovu ih zajedničkim metaforičkim imenom *Brati*.

Usustavljena raznolikost postiže se i na semantičkom planu kad su sličnim obilježjima morfonima uvjetovane različite metafore sličnoga pojmovnoga polja: *Rât : Pûnta : Râžânj : Lopâta : Kosîr : Šîlo : Lônča : Oštriča* - označujući uglavnom rtove; *Lükâ : Vâla : Drâga : Bôk : Jâz : Gâćice¹² : Kajîn : Kabâ(l)* - označujući uglavnom luke, te nesonimi obilježja koje izražavaju imenice koje su se toponimizirale: *Pijât, Tajér, Tajerîć, Taljurîć (=pladanj), Berêtica, Klobûk, Kukuljär, Kôtula (=pokrivalo); Hljîb, Pohljîba, Panîtula, Panîtulica (=kruh); Bâčvica, Barîlac, Mîh, Balûn, Babûlj (=izbočenost).*

U metaforama uopće, pa i u nekim od ovih metafora, prisutno je antropomorfno poimanje svijeta. Metaforička imena motivirana građom ljudskoga tijela zasnivaju se na poredbi "reljefa" tijela s morfološkom slikom kraja koji su dovedeni u odnos. Ti bliski poredbeni sadržaji tijela i prirode sadržani su samo u nekoliko metafora za imena otočića: *Gřbavac, Trbüh, Kâkma, Kürba i Kürba vélâ te Bâbina gužica*.¹³ Potonja tri toponima u stručnoj se literaturi, pa onda i u puku dovode u vezu s opscenim sadržajem. Radije bih toponim *Kürba* i *Kürba vélâ*, s obzirom na zavinutost otočića koje označuju, vezao s lat. pridjevom *curvus* "zakriviljen", odnosno za mletački brodograditeljski termin *côrba* "rebro u lađe". *Côrba* je zakriviljena poput ovih otočića i ima istu pobudu nastanka kao slavenski metaforički zemljopisni termin *rebrô/rebrâ* i toponimi od njih izvedeni, koji su česti u istočnojadranskoj obalnoj toponimiji. Toponimijska sintagma *Bâbina gužica* nema u puku opsceni prizvuk kao što to ima u urbanim sredinama. Slično je i s nekim drugim toponimima motiviranim genitalijama, za koje mnogi navode da označuju rtove i uvale, ali im nitko ne spominje oblika. Životare oni tako na marginama našeg društvenog poimanja uljudnosti, pokriveni smokvinim listom.¹⁴

U vezi s ljudskim tijelom spominju se *Nözdra* za ime uvala, *Zäglav, Zäglavica, Zäglavić* za rtove te *Ždrêlac, Ždrûlac* za tjesnace na moru među kornatskim školjićima.

Neka imena školjića danas poimamo kao metafore, a nastala su prema metaforičkim imenima značajnijih otoka i otočića. Tako primjerice *Kurbarîć* nema onih obilježja kojima smo objasnili ime njemu susjednog otočića *Kürba*. Jednako

¹² Toponim *Gâćice* vezujem uz imenicu *gat*. Za to nemam izravne potvrde, nego posredne, na Braču. (Vidi P. Šimunović, *Toponimija otoka Brača*, 1972., 214.)

¹³ Nesonim *Babina gužica* odnosi se na otočić koji je oblikom obao, a izgledom bijel. Tim svojstvima motivirano je ovo metaforičko ime.

¹⁴ Vidi P. Šimunović, *Naša prezimena*, Zagreb, 1985., 207-217.

tako nesonim *Bisāgice* nema odlika kojima je motivirano ime susjednog otočića *Bisāge* (: lat. *bis saccus*). Toponim Artina, nekoć doista rt na Vrgadi, danas je odijeljen morem i postao je otočićem itd.

Nekoliko imenskih metafora izopačilo je svoj lik oslonom na akustičnu sličnost druge riječi. Takve izopake pripadaju domeni leksičke atrakcije. Ostaje dvojba jesu li *Škuljarīći* (5/338, 339), mali školji (prema lat. *scopulus* “otočić, slika”) ili su motivirani *škuljama* (rupama). Usporedi npr. uz Istru *Bābina škūlja* “rupa” (tal. *Bus della Vecchia*), koja odgovara već spominjanom *Bābina gužica* u Kornatima. Je li npr. nesonim *Mrtvāc* nastao doista metonimijom ugledom na “mrtvaca” ili je ime fitonimskoga postanja od *mrtva/mrtva* (*Myrtus communis*)?

Kvarenje toponima može biti izazvano značenjskom sličnošću neke druge riječi i asocijacijom na značenje slične riječi. Tako npr. P. Skok nesonim *Prīšnjāk* jednom dovodi u vezu s “prišć” po predodžbi “nabrehlosti”, drugi put isti iskrivljeni lik *Přšnjak* vezuje uz “prst”. Ono što se učinilo mogućim našem poznatom onomastičaru koji poznaje motive i osnove koje sudjeluju u toponimizaciji, pučka domišljatost to još više uvećava, ali su sve takve veze reetimizacije povjesno uvjetovane. Razmještaj tih otočića s imenom *Prīšnjāk* uvijek je na prečacima, oni priječe prolaz (poput Priječke) i u osnovi je leksem “priječ”, također čest u obalnoj i kopnenoj toponimiji.¹⁵

Ta metaforička imena nose u svojoj metaforičkoj slici svojevrstan svijet izdvojen na morskoj pučini i iskazuju svoj sud o njemu. Imena metafore rezultat su promatranja, plod kondenziranog iskustva, potaknuta slikovitim poredbama i poistovjećivanjem s leksičkim sadržajem metonimijskih imenica, koje se toponimiziranjem pretvaraju u imenske metafore. Ta su imena u ovom arhipelagu pučke kreacije razložnih zapažaja oblikovana prikladnim izričajima. Imenske metafore o kojima je u ovom radu bila riječ čuvanjem tih leksičkih sadržaja (ili reetimizacijom u pučke sadržaje na temelju poredbenih slika dotičnih objekata) najблиže su onomastičkoj klasi koju sačinjavaju nadimci.

Ovakve metafore izbjegle su dosad pozornosti hrvatskih onomastičara, a bilo bi vrijedno istražiti ih i proučiti na svemu području hrvatskoga dijela Jadrana. Ovaj rad neka bude hommage mojem pokojnom prijatelju R. Vidoviću, a obrada

¹⁵ Vidi P. Šimunović, La nomenclature géographique croate dans la région karstique dalmate jusqu’au Bème siècle. X. Internationaler Kongress für Namenforschung, Disputationes ad montium vocabula, I, Wien, 1969., 335-342.

obalnih metaforičkih imena na hrvatskom Jadranu neka ostane mojim dugom ovome časopisu, u kojem sam od prvoga broja započeo svoju suradnju.

Metaphoricality in the toponymy in the names of the Zadar-Šibenik islands

Summary

The work analyses the character of metaphors in the names of the Zadar-Šibenik islands. Metaphors are most often influenced by the shape of the island: flatness, concavity, length, i.e. shapes of the human body, birds, sea fauna etc. These metaphors mostly originate from the Croatian language and the Dalmatian substrate, i.e. the Venetian substrate. It is interesting that some islands have a variety of inconsistent names. Many names are distorted, so by re-etymising “wrong” metaphors names are formed, such as *Kurba Vela*.

La metaforicità nella toponimia delle isole di Zadar-Šibenik

Riassunto

Lo studio analizza la natura della metafora nei nomi delle isole di Zadar e Šibenik. L'autore ha accertato una forte presenza metaforica in questa nesonomia. Le metafore sono per lo più motivate dalla forma delle isolette: piatta, incavata, allungata, o da parti del corpo umano, uccelli, fauna marina, ecc. Le metafore derivano soprattutto dalla lingua croata, ma anche dal sostrato dalmata, o dal superstrato veneziano. Interessante è la pluralità dei nomi di alcune isolette e la loro variabilità. Molti nomi vengono corrotti e con la rietimologizzazione si creano “falsi” nomi metaforici come *Kurbe Vele* e sim.